

ІСУС

Птіфіс Жан-Крістіан

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

Переклад — Олексій Абраменко

© Видавництво «Богдан». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

Пролог

Ісус є найвідомішим персонажем у всесвітній історії. Майже третина людства так чи інак співвідносить себе з Його а особою, Його духовним вченням чи Його етичними настановами. Він стоїть біля витоків найбільш поширеної релігії на планеті — християнства, спільного ядра, до якого належать католики, православні, лютерани, кальвіністи й англіканці. Євангеліє, яке описує Його життя та вчення, справило суттєвий вплив на формування багатьох культур, насамперед у західній цивілізації. Окрім передачі моральної цінності, у минулому воно значною мірою надихало людей на створення архітектурних, скульптурних, живописних і музичних творів, а якщо дивитися ширше — впливало на спосіб життя, навіть якщо сьогодні віра стала вже, звісно, особистим вибором. Навіть Коран, який датується VII століттям, розглядає Ісуса як одного з великих пророків, що передували Мухаммеду.

Окрім постулатів християнської віри, викладених в Апостольському символі віри, який у своїй першій редакції датується кінцем II століття, а згодом був затверджений остаточно за підсумком Вселенських соборів у Нікеї (325 р.) та Константинополі (381 р.), які проголошують Ісуса єдиним Сином Божим, що прийшов на землю, помер і воскрес заради грішників, є чимало людей, як віруючих, так і невіруючих, які цікавляться Його історичною постаттю. Останніми роками побільшало робіт на цю тему, особливо в Сполучених Штатах, де аж киплять дослідження (там видають сотні дипломів другого та третього освітніх рівнів — як від імені біблійних інституцій, так і в державних університетах). У Західній Європі, хоч і значною мірою секуляризований, захоплення Ним серед широкої громадськості теж не згасає. Може, саме втрата релігійних орієнтирів пробуджує інтерес до Його особи та Його таємниці?

Документальні джерела залишаються добре відомими: чотири канонічні Євангелія (тобто визнані ранньою Церквою як надійні, натхненні Божим промислом релігійні тексти) — від Матвія, Марка, Луки та Івана, апостольські послання, деякі так звані апокрифічні Євангелія, які з тих чи інших причин не входять до традиційного християнського корпусу, рідкісні згадки з текстів нехристиянських авторів, як-от уривки з праць єврейського історика I століття Йосипа Флавія, нарешті, деякі епізоди з Мішни (зведення неписаних законів стародавнього юдаїзму, що передавалися в усній традиції). Ці джерела, звісно, складно назвати повними, але в кінцевому підсумку вони значно об'ємніші й яскравіші за ті, в яких згадують численних історичних діячів античності — Сократа, Піфагора, Александра Македонського чи більшість римських імператорів.

Навіть якщо Ісус не залишив по Собі письмових свідчень, сьогодні жоден серйозний історик не сумнівається в Його існуванні. А втім, це залишалося неочевидним у XIX столітті для Давида Фрідріха Штрауса чи Крістіана Бауера, засновника Тьубінгенської школи, чи навіть у XX столітті для Поля-Луї Кушу, лідера «мітологів». Єврей на ім'я Єшуа (Ісус), безперечно, жив у Палестині на початку I століття. Мандрівного проповідника, який обійшов Галілею й Юдею, зрештою, заарештували за напучуванням духовенства Єрусалиму, первосвященників Анни та Йосипа, званого як Кайяфа, його зятя. Після нетривалого розгляду справи Його засудили до смерті й розп'яли біля воріт Святого міста за наказом римського правителя Понтія Пилата, за часів правління імператора Тиберія. Це доведені факти. Але до них залишається багато запитань. Що ми знаємо загалом про Його життя? Яким Його бачили сучасники? Єврейським реформатором? Можливо, але якого типу? Чи називав Він себе визволителем Ізраїлю або Пророком останніх часів? Чому Його стратили? Яку відповідальність понесли римська окупаційна влада й офіційні особи Храму за Його трагічну

смерть? Чи справді Він був засновником християнства?

Канонічні Євангелія не можна вважати ні репортажем, ні, строго кажучи, стародавнім життєписом, що в ньому згадується постать чудового Вчителя, пам'ять про якого вирішили вшанувати Його учні (хоча життєпису вони уподібнюються, зокрема, розповідь Луки). Це, передусім, письмові свідчення, покликані пробудити або підтримати віру, біографічні катехизи, призначені підтвердити, що цей Ісус із Назарету, безжально страчений під час єврейської Пасхи, насправді воскрес на третій день і досі живий, присутній серед Своїх. Через Нього було остаточно переможено смерть, а Його учні мали приєднатися до Нього в Царстві Божому. Це — суть Христового послання, яке робить Ісуса для вірян вісню всього світового порядку. «Коли ж бо Христос не воскрес, — каже апостол Павло, — то проповідь наша даремна, даремна також віра ваша» б, 1. Та все ж залишаються запитання: чи не змінили релігійні тексти у своєму викладі справжнього обличчя історичного героя, чи не замовчали якісь із Його слів? Чи не спотворилися в пам'яті свідків історичні дані? Чи не вдалася, як стверджує дехто, Церква до шахрайства, використовуючи Його заклики до братерства й любові? Коротше кажучи, як можна відокремити людську природу Ісуса від пасхальної проповіді про перемогу Христа над смертю? Як перейти від тексту до історії?

Одні дослідники бачать у Ньому лише мудрого вчителя на кшталт Будди, Сократа, Конфуція чи Ганді, інші — зразкового рабина, навіть законовчителя, близького до фарисейської школи великого Гіллеля, треті — цинічного філософа, есейського дисидента, апокаліптика й революційного візонера, есхатологічного пророка, який запевняє про неминуче наближення кінця часів, політичного претендента на очолення єврейського месіанського царства, революціонера-фанатика, попередника палестинського питання чи своєрідного Че Гевару, провісника

богослов'я визволення тощо. Беручи до уваги ці взаємозаперечні точки зору, легко також проголосити, що життя чоловіка з Назарету було затуманене релігією чи інституційною Церквою, та визнати справжнім засновником християнства одного з Його пізніших учнів, Савла з Тарса, відомого як Павло.

Кожна епоха втілювала в Його образі тогочасні болючі місця. У Франції під час революції ми бачили появу Ісуса-«санкюлота», а тоді, під час революції 1848 року, Ісуса-пролетарія та соціаліста. На початку ХХ століття англієць Г'юстон Стюарт Чемберлен, натхненник нацистських теорій, навіть намалював портрет Ісуса-арійця, в якому немає «жодної краплі єврейської крові»! Дехто в наші дні, на підставі нібито таємного Євангелія від Марка (оригінального тексту якого досі ніхто не бачив), прагне проголосити Його гомосексуалістом, тоді як американські жінки виставляють Ісуса феміністом. Потужний сплеск популярності езотерики та гнозису («липового» гнозису, певна річ) — на кшталт того, що постає в романі Дена Бравна «Код да Вінчі», який мав глобальний комерційний успіх, — свідчить про нестачу наукової строгості деяких досліджень. Хтось вважає, що Ісус, «великий посвячений», зійшовши з хреста, знайшов притулок у монастирі в Тибеті. Інші впевнені, що Він одружився з Марією Магдалиною, прекрасною грішницею, і від їхнього шлюбу народилася дитина, яка започаткувала династію Меровінгів... В основі цих суб-літературних витворів лежить «священна загадка», смертельна таємниця, що передається з покоління в покоління серед окультистів кіл, а її всіляко намагаються заглушити єзуїти в чорних сутанах, служителі Ватикану в червоних мантиях, послідовники ордену *Opus Dei* — або, навпаки, докладають усіх зусиль для захисту члени Пріорату Сіону... Що більша містифікація, то охочіше в неї вірять!

Залишмо цих «комедійних Ісусів», як називав ці пародії відомий бібліст отець П'єр Грело. Що каже історія? У червні 1863 року

з'явився твір Ернеста Ренана «Життя Ісуса», який подавався як справжнє дослідження історичної постаті Ісуса. То була не перша подібна спроба. Ще у XVIII столітті німецький філософ Герман Самуель Реймарус (1694–1768) намагався відшукати «історичного Ісуса» поза євангельськими розповідями. Сам він не наважився опублікувати свій твір, а втім, його приятель Герхард Лессінг після його смерті поширив деякі уривки. Для нього Ісус був революційним месією, який оголошував прихід Царства Божого на землю й якого безсердечно стратили римляни. Його учні, відмовившись повернутися до свого колишнього нужденного існування, викрали тіло Вчителя, змусивши людей повірити в Його Воскресіння, та вигадали духовну доктрину, що ґрунтується на очікуванні Його наступного пришествя. Після праці Реймаруса в 1835–1836 роках молодий асистент богословського факультету в Тюбінгені Давид Фрідріх Штраус опублікував власний текст під назвою «Життя Ісуса», в якому всі євангельські свідчення визнавалися витвором мітичної уяви. Все зводилося до символів, а історичне підґрунтя заперечувалося. Але лише дослідження Ренана отримало світову славу, витримавши сотні перевидань і десятки перекладів. Колишній семінарист із Треґ'є поставив під сумнів історичні істини християнства. На відміну від Штрауса, він стверджував, що Ісус існував, але був лише обережним ідеалістом, «ніжним галілейським мрійником». Ця книжка дуже застаріла. Однак одним із вдалих прозрінь було те, що на його переконання найбільш достеменну історичну основу подає Євангеліє від Івана, а не три інших, які називаються синоптичними с.

Відтоді було досягнуто значного прогресу в дослідженнях, насамперед у екзегетиці Нового Заповіту, поле біблійних студій стосовно якої значно розширилося, проливаючи нове світло на священні тексти Старого та Нового Заповітів. Особливо варто відзначити заслугу німців, які ретельно досліджували їх — слово за

словом, вірш за віршем, — аналізуючи їхні структури, ідентифікуючи та виокремлюючи з текстового полотна невеликі оповідні одиниці (так звані перикопи). Мова йде про *Formgeschichte* (історію форм) та *Redaktionsgeschichte* (історію редагування). Так зароджувався, розвивався і вдосконалювався історико-критичний метод. Нещодавно йому на зміну прийшла наративна критика, яка вивчає текст як глобальний літературний продукт. Але в цього структурного чи то семіотичного аналізу оповіді є суттєвий недолік: він повністю ігнорує історичний контекст, що лежить в основі. Він прагне пояснити те, що мав на увазі автор, не виходячи за рамки власне тексту.

В історичному аналізі можна виділити три епохи 2. Перша, представлена «ліберальними життєписами» німецької школи, а також представників французької, серед яких і Ренан (натхненний так званою страсбурзькою школою), завершилася 1906 року роботою Альберта Швейцера (1875–1965), відомого лікаря-місіонера, органіста й лавреата Нобелівської премії миру, яка зруйнувала ідею щодо можливості створення біографії Ісуса 3. Ці спроби, стверджував він, більше розповідають про самого автора, ніж про тему дослідження!

Реакцією на перші біографічні нариси став «момент Бульмана» 4. Рудольф Бульман (1884–1976), вишуканий і гідний лютеранський екзегет, інтелектуал із надзвичайно гострим і критичним розумом, неперевершений майстер здогадів, вважав Євангелія почасти мітичними та легендарними текстами, продуктом творчої уяви та редакційного доопрацювання спільнот, що жили після Воскресіння. На його думку, вони були створені для того, щоб відповісти на конкретні больові питання людей чи вдовольнити їхню нагальну потребу в катехизації, тож для цього реальність була прикрашена казками та байками. Навіть ту дешицу з традиційного, що залишилося від справжнього Ісуса, відфільтрували, переробили

та змінили до невпізнанності. З цієї точки зору завдання вченого полягало у «демітологізації» цих текстів через критичне тлумачення їхньої мови, щоб відшукати справжнє ядро віри поза межами мітичних вірувань. Результати його пошуків, опубліковані 1926-го в Німеччині, як для історика вкрай розчаровували. Бультман був справді переконаний, що не можна абсолютно нічого стверджувати про земне існування Ісуса, бо від самого початку ми натикаємося на твердження віри — керигму d — первісної Церкви. Пасхальне Воскресіння — це непереборний часовий бар'єр: за ним нічого неможливо побачити! Таким чином, реальна прив'язка до існування Назарянина радикально заперечується. «Історичного Ісуса» потрібно відрізнати від «релігійного Христа», і будь-яка спроба звести ці два образи до купи не має підстав. Ба більше: образ першого жодним чином не міг лягти в основу релігії. Історія має замовкнути й поступитися місцем богословським або пієтистським конструктам. До того ж, вона не приносить жодної користі вірянину, що, безперечно, є найвищою мірою парадоксальним для релігії, заснованій на ідеї Воплощення Бога! «Момент Бультмана» тривав недовго, але залишив — та й досі залишає — глибокі шрами в сучасній екзегезі, якій важко позбутися нищівного скептицизму, що його не знайти більше ніде, окрім наукових дисциплін чи гуманітарних наук.

Учні Бультмана, зокрема, Ернст Кеземанн (який відмежувався від свого вчителя під час відомої конференції 1953 року) і Гюнтер Борнхамм 5, усе ж намагалися виявити в євангельських текстах сліди — хоч би й слабкі — «історичного Ісуса». У цьому другому етапі пошуків йшлося про те, аби відділити дуже примітивні матеріали, які можна віднести до Галілеянина, від пізніших приписок Церкви, відокремити автентичні історичні спогади від того, що додали віряни, розпізнати слова, що абсолютно точно належали Ісусові, — *ipsissima verba e*. Задля цього були розроблені

різноманітні критерії історичності, які іноді використовували дуже делікатним чином 6.

Третя фаза пошуків історичного Ісуса ґрунтується на останніх дослідженнях палестинського соціокультурного контексту. Вони мають на меті відтворити образ Ісуса в тогочасному юдейському просторі, доходячи до припущення, що Він ніколи не виходив за ці межі, й забуваючи про Його незмінну унікальність. Залишається хіба що дивуватися, як християнство могло народитися від людини, яка була євреєм до самих кісток. Цілий ряд учених, як-от Давид Флуссер, Ґеза Вермеш («Ісус і євреї», 1973), Е. П. Сандерс («Ісус і юдаїзм», 1985; «Історична постать Ісуса», 1993), Брюс Чілтон («Рабин Ісус: потаємна біографія», 2000), Жак Шлоссер, Ґерд Тайссен, значною мірою сприяли цим пошукам, які, загалом, дуже різнорідні й багатогранні 7.

Необхідно також відзначити серйозні праці інших американських екзегетів, таких як отець Реймонд Е. Бравн, професор біблійних студій у Нью-Йорку, та отець Джон Пол Маєр 8. Серед дуже поважних досліджень англосаксонської школи, яка на сьогодні також напрочуд активна, можна назвати роботи Річарда Баукгема, Джеймса Д. Ґ. Данна, Шона Фрейне та Ларрі В. Уртадо 9. Також не можна знехтувати важливими роботами французьких або франкомовних екзегетів. Не повертаючись уже до видатного отця Лагранжа (1855–1938), засновника Біблійної школи в Єрусалимі, згадаймо, зокрема, отців П'єра Бенуа, Ігнаса де Лапотрі, Ксав'є Леона-Дюфура, Шарля Перро, П'єра Ґрело, Рене Лорантена, Філіпа Роллана — з боку Католицької церкви; Жоакема Жереміаса, Оскара Кульманна, Данієля Марґера — з боку Протестантської церкви. Специфіка біблійної риторики, вміло проаналізована отцем-єзуїтом Роланом Мейне, також відкриває перспективи для подальших досліджень. Сьогодні вже не можна застосовувати до Євангелія аналітичні підходи, якими користуються при розгяді текстів

римських і грецьких авторів, адже маємо справу зі справжніми літературними творами, складеними відповідно до дуже специфічних прийомів східної та семітської риторики 10. А втім, не варто нехтувати греко-римською традицією, особливо щодо Євангелія від Луки, що нещодавно довів ще один єзуїтський автор, Жан-Ноель Алетті.

Насправді підхід до вивчення історичної постаті Ісуса став мультидисциплінарним, попри манію деяких біблістів залишатися в замкнутому колі. Археологія, приміром, довгий час вважалася бідною родичкою в дослідженні цієї теми. Однак лише за кілька десятиліть розкопки дозволили набагато краще зрозуміти первісний юдаїзм 11. На щастя, історики починають це усвідомлювати. У цьому стосунку важливі німецькомовні праці італійського ченця-бенедиктинця Баргіла Пікснера, відносно мало відомого у Франції 12. З них можна чимало дізнатися про тогочасну єврейську спільноту, зокрема, про Давидове коріння роду Назореїв, із якого походив Христос.

За понад пів століття було зроблено першорядні археологічні відкриття. 1945 року поблизу Наг-Хаммаді, у Верхньому Єгипті, була знайдена бібліотека гностичних текстів, зокрема, апокрифічних Євангелій, про які були відомі хіба що назва або короткі уривки. Серед іншого було знайдене й знамените Євангеліє від Томи, яке продовжує інтригувати та захоплювати багатьох учених. Також 1945-го в передмісті Тальпіот в Єрусалимі ізраїльський професор Сукенік виявив запечатану гробницю, яку обійшли грабіжники й осквернителі. Там знайшлося п'ять осуаріїв f, датованих 50 роком нашої ери, про що свідчить знайдена там монета. На одному з цих осуаріїв під знаком хреста можна помітити грецькі слова: *Iesou Iou* («Ісусе, допоможи!»), на іншому — напис арамейською мовою: *Yeshu Aloth* («Ісусе, поверни йому життя!»).

Після 1947 року в Юдейській пустелі відбулося феноменальне відкриття руїн приміщення єврейської есейської секти, «Хірбет Кумран», а неподалік від нього знайшли печери, де зберігалася велика кількість біблійних текстів, що їх покинули 68 року нашої ери, коли римляни готувалися до придушення єврейського повстання. Вчені вирішили розшифрувати ці фундаментальні тексти для пізнання стародавнього юдаїзму, який значно відрізняється від сучасного рабиністичного (серед інших потрібно згадати французів Ролана де Во, Жана Карміньяка й Еміля Пюеша). Розкопки в ізраїльських краях тривають постійно. Майже щороку дослідники натрапляють на нові свідчення. Тут човен на березі Тиверіадського озера, там — залишки колодязя, деінде — фундамент будинку, гробниця знатної особи з альковами або навіть почорнілі рештки синагоги, датованої першою половиною I століття. Так багато знахідок, які дозволяють нам краще збагнути історичне та релігійне коріння Ісуса, Його палестинське оточення з Його соціальним, економічним чи мовним контекстом.

У цій книзі я ставлю собі за мету змалювати історичний портрет Христа, дати найбільш правдоподібну інтерпретацію подій, використовуючи інструменти сучасної науки. Йдеться про те, щоб відшукати цю хитку межу між суто науковими дослідженнями, важкодоступними для більшості й відведеними для ерудованої публіки, та наївними історичними реконструкціями, що досі слугують потребам катехизи, але мало коли покладаються на реальні факти.

Намагання описати життя Ісуса приблизно по ста п'ятдесяти роках після праці Ренана, безперечно, здається провокативним для фахівців, які усвідомлюють неможливість написати повну біографію, у сенсі ретельної реконструкції Ісусового існування в комплексі. «Євангеліє, — казав отець Лагранж, — це єдиний доступний людству життєпис Ісуса, який вдалося написати». Нам

відомо хіба що про три роки та кілька місяців публічного життя Ісуса. Дивно було б тішити себе ілюзіями стосовно бажання доповнити цю картину, спираючись на благочестиві оповідки з апокрифів II та III століть. На теслі з Назарету завжди лежатиме тінь від Його «схованих років». Також було б марно покладатися на докладні описи окремих містиків, до прикладу, Анни Катаріни Еммерік чи Марії Вальторта. Їхні твори, духовну цінність яких оцінювати не нам, фактично повторюють максимально особистісні благочестиві роздуми, які не витримують історичної критики (навіть якщо інколи, варто визнати, трапляються в них деякі проблески). Через надто відчутну прихильність до праць Катаріни Еммерік, фільм Мела Гібсона «Страсті Христові» в кінцевому підсумку є нічим іншим, як витвором фантазії, трохи гіперболістичною карикатурою на історію. Отже, доведеться задовольнятися образами уривчастими, але достатньо змістовними, щоб вони змогли відкрити нам особистість Ісуса хоча б частково. З огляду на знахідки, що сталися впродовж останніх ста п'ятдесяти років, ця пригода в будь-якому разі вартує того, аби взятися за неї, знаючи, що абсолютної об'єктивності домогтися неможливо.

• • •

Далі — у повній книжці «ІСУС».
nashaknyga.com.ua